

Uitgeverij Genoeg
Ridderstraat 56
5342 AL Oss

Ontwerp omslag en binnenwerk: Quadro VOF, Heleen van der Sanden
Eindredacteur/corrector: Birgitta Siebrand
Omslagillustratie: Jannes de Vries, *Jesaja* (1976). Verblijfplaats onbekend.
Foto's: privécollectie H.J. Siebrand; Rijksmuseum Amsterdam; Unsplash.com
Druk: Incido

ISBN 978-94-90298-11-1
NUR 730

Eerste druk januari 2020
© H.J. Siebrand, Odijk 2020

*Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd,
op welke wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever/
auteur.*

In dankbare herinnering aan
Dom Dominicus (Dick) Schretlen OSB
Prior St. Willibrordsabdij Slangenburg
1916 - 1993

Een neus voor
GOD

**Van Benedictus Spinoza
tot Franca Treur**

Heine Siebrand

Beste lezer,

Dit is geen boek. *Ceci n'est pas un livre*. Dit is geen boek maar een kunstwerk tegen wil en dank; om datgene te doen waar religie en filosofie niet in slagen: pas op de plaats, het stilzetten van wat immer beweegt zoals water, wind en vuur. Elk nut voorbij. Zonder te paaien met de verplicht onderhoudende toon. Dit gaat over het beeld dat misleidt. Een schuivend paneel. Over dat christelijke of humanistische vormen niet identiek zijn aan christelijk leven. En andersom. Het is niet wat het lijkt. Onverbloemde modernistische mythen-makerij – soms vaag, maar steeds opwindend. Een zoektocht zonder vooropgezet doel of motief. Intellectueel, godsdienstig en levensbeschouwelijk bezien volstrekt nutteloos, zelfs geen doel in zichzelf, maar toch zelden of nooit overbodig. As an exploration, a solitary bit of universal understanding. In rond Nederlands: a freewheeling exercise in daily theology breaking loose from structures and self-imposed strictness.

Dit zijn stippen in een landschap. Het tegendeel van een algoritme dat het individu als stipje laat verdwijnen in de bouw van een onherleidbare redeneerboom. Want het individu, de persoon vindt men daarin niet terug; die wordt overbodig gemaakt. Dit is juist een tekst die uit stippen is opgebouwd. Een stip kan een

zin zijn, een figuur, een rimpeling in een denkbeweging, een pagina, een alinea, soms niet meer dan één woord. Een werk dat in de zaden van het woordelijk enigma een flow verbergt van een immens bewogen polyptiek. Sommige topi vloeiden als tekstverbindingen als in één onomkeerbare beweging uit de pen; gedachten, ontdekkingen, herinneringen, inspiraties uit literatuur en beeldende kunst. Andere beetje bij beetje, als gevangen in de kortstondige flux als van een hypnotisch tijdslot, bij stukken en bij brokken soms, verborgen in een even obsessieve als fysieke aandrang. Als wegen en grenzen die in het woud de velden en de percelen in hun beweeglijke lichtpatronen van de uitgestrekte zandverstuiving onderscheiden.

Het is aan jou als lezer het begin en het einde van elke bospartij zelf te bepalen. Waar je zelf de mentale stip zet of kapitaal invult. Andere tekstlichamen zijn op uitgehakte plaatsen of in witregels ingevoegd als in een lineair Procrustesbed. Elke zin omvat een beweging die op zichzelf kan staan. Dit is de premisse die het uitblijven van conclusies rechtvaardigt. Voel je uitgenodigd om onbevangen aan het denken gezet te worden of geboeid te raken door opgeroepen beelden. Dat is immers wat kunst met je doet.

Maar voor wie dit niet aanstaat, aankan of bevalt: it is not fit for your purpose. Verlaat ons onmiddellijk en ga naar een of ander afgelegen Melanesisch eiland. Vaarwel dan – je vindt vast ergens anders een huis dat in de hemel is verankerd, en wat valt, valt omhoog. Zo mild is het daar waar je bent.

Een boek om weg te leggen, om het meteen weer ter hand te nemen. Een boek om in te verdwalen, en dan te besluiten er te blijven. Waar men de wind volgt. Met lichtende luchten en heidegeruchten, windstille nachten en klare gedachten. Want waar creativiteit en geloof elkaar ontmoeten, daar ontspringt de kunst om op een ander been te gaan staan.

BOSPARTIJ

Op weg erheen klapperden een paar opgeschrikte vleugels, dat was alles. Daarheen gaat men alleen. Het is een hoog gebouw dat geheel bestaat uit barsten, een gebouw dat altijd wankelt maar nooit in kan storten. De duizendvoudige zon zweeft door de barsten naar binnen. In het spel van licht heerst een omgekeerde zwaartekracht: het huis wordt in de hemel verankerd en wat valt, valt omhoog. Daar mag men zich omdraaien. Daar is het toegestaan te treuren. Daar durft men bepaalde oude waarheden te zien die anders altijd verborgen worden gehouden. Mijn diepterollen stijgen daar naar boven, hangen als de gedroogde schedels in de hut der voorvaderen op een of ander afgelegen Melanesisch eiland. Een kinderlijk daglicht rond de afzichtelijke trofeeën. Zo mild is het bos.

Tomas Tranströmer

Inmitten
der heraufziehenden Massengesellschaft
bildet sich ein unsichtbarer Orden
von Aristokraten des innersten Lebens.
Peter Sloterdijk

De aristocratie van de kerkelijke gemeente
bestaat in haar bescheidenheid.
L.J. van Holk

De banaliteit van het heilige

1.

In de tijd van keizer Constantijn de Grote (ca. 280-337) werd het christendom als staatsgodsdienst omarmd. Er werd een grootscheepse campagne gestart en veel geld gespenseerd aan het invoeren van christelijke symbolen. Zo werd er een bouwprogramma opgezet voor kerken, graven en andere memorabilia om het land en de cultuur van een christelijk sausje te voorzien. En zo ontstond onder meer de indruk dat het tot de christelijke waarden behoorde om graven (van christenen) als van heiligen te vereren, hetgeen niet het geval was. Tegelijkertijd met de positieve acceptatie van het christendom ontstond de zondeval van het christendom. Op z'n minst een atypisch fenomeen binnen de oorspronkelijke opvattingen over wat men verstond onder praktisch christelijke gezindheid.

2.

Religie is taal. En volgens Peter Berger's *Het hemels baldakijn* is religie "de *vermetele* poging van de mens het gehele universum als betekenisvol te duiden." Men overzag alles. En daarin schuilt de onstiltbare vermetelheid. In de religie is het – anders dan in de filosofie – niet nodig te weten waar en wanneer te stoppen met vragen stellen. "Can one asked question be unasked? Can lost innocence be reclaimed? (...) Science is a way of sending him (man hjs) to sleep again.", volgens James Klagge in *Wittgenstein*

in Exile. De religieuze vermetelheid om te overleven en te volharden in een vastgelopen bestaan kan echter ook bizarre vormen aannemen zodat men de voordeur naar het moderne leven barricadeert, zoals de familie Blackwood in de roman van Shirley Jackson die 'als in een weckfles' persisteert, kome wat komt. In het bijzondere nawoord van Niña Weijers bij de heruitgave van Jackson's *We hebben altijd in het kasteel gewoond* analyseert ze hoe het brengen van offers de instandhouding van een utopie lijkt tegen te spreken. Deze familie leeft in een universum waarin men de helende kracht van de vernieling koestert. Er worden dingen stuk gesmeten om andere te behouden. Een huis wordt afgebrand om het overeind te houden. Zij noemt daarom de hoofdpersoon Merricat terecht "een van de wildste, interessantste en meest idiosyncratische vrouwen die ik ooit ontmoette tussen de kaften van een boek. Geen sterke vrouw, en ook geen zwakke." De religieuze vermetelheid niet onwaardig.

3.

Die vroege christenen hadden twee woorden voor "heilig": *sacer* (Latijn) en *hieros* (Grieks). Met het ene bedoelden ze wat voor heilig moest doorgaan in het openbare leven, met het andere wat voor henzelf echt heilig was. Maar met het toenemen van kennis en natuurwetenschap, werden God en de zon teruggebracht tot wat men wel dwergen noemde in hun uitdijende universum. De mens kwam sinds Kant in het centrum te staan als de ik-zon. Wiskunde, als de moeder van de natuurwetenschappen, en de verbeeldingskracht als de moeder van de religie, hadden & hebben met elkaar gemeen dat zij beide een dynamische blue print, een logische reconstructie in symbooltaal bieden van God en Natuur. God als Moeder werd de Moeder van God. En in de bijbel wordt Eva als de moeder van alle levenden allengs ingehaald en onttroond door de Hemelgod.

4.

En welke natuur? De natuur die wij eind achttiende eeuw hebben uitgevonden als een levend organisme (Gaia - waarmee de hemel vreemd gaat) met zijn innerlijke samenhang van alles met alles. De samenhang die de briljante Alexander von Humboldt, wereldwijd ‘de beroemdste man na Napoleon’ aantoonde.

Of die natuur welke zich nog niet heeft kunnen verwerklijken? En waarin de mens innerlijk deel heeft aan het goddelijke en onsterfelijke, voor zover hij dit beseft en er mee leeft.

Deze blue prints ‘werken’ maar het bewijs voor het bestaan van God of Natuur, dat kunnen zij niet leveren. “Speech is what man pays homage to in every moment he can imagine,” volgens Tom Wolfe in *The Kingdom of Speech*. De eenvoud van de verbeelding kan op zich ook al banaal worden. Het hangt er dan van af of men deze zo onmerkbaar weet te hanteren dat het haast de kracht van een understatement heeft. Simone Weil heeft dat treffend als volgt verwoord in haar *Gravity and Grace*, hier voor wie het Frans niet machtig zijn in het Engels:

“Imaginary evil is romantic, varied; real evil is dreary, monotonous, barren, boring. Imaginary good is boring; real good is always new, marvelous, intoxicating. Hence the ‘literature of imagination’ is either boring or immoral (or a mixture of the two). It can only escape this alternative by passing over somehow, by dint of art, to the side of reality – which genius alone can do.”

Simone Weil doelt op de kracht van de haast even aan- als afwezige toets van inspanning tegelijkertijd. Alsof er niet of nauwelijks de hand aan is gelegd om het (kunstzinnige) effect van de broze eenvoud te bereiken.

Hier speelt het onpeilbare raadsel van de taal – van het ‘ter sprake’ – meer dan de smadelijke suggestie van wetenschappelijkheid; maar wat doet het er toe?! Van beide is het immers de focus en de ambitie om steeds meer werkelijkheid in kaart te brengen van gebieden die zij vermoeden en uit verhalen kunnen afleiden; maar ze kunnen en mogen zich die niet toe-eigenen zolang zij daar zelf niet zijn geweest. Toch zijn in hun grensverkeer nog werelden te winnen in het algemene belang! Ook zouden religies onderling minder over hun eigen belang moeten spreken en meer over de kunst om iets nieuws te beginnen, zonder elkaar daarbij hinderlijk in de weg te staan of voor de voeten te lopen.

5.

Het is de banaliteit van het heilige dat religies zich steeds meer gaan presenteren in termen van beloning en product. Dat doet tekort aan de dynamiek en veerkracht die in essentie niet alleen hun bron is, maar ook hun eigen en andermans toekomst. Het tegendeel van de houding van Job, die lifestyle boven gewin plaatste. Wat is nu wijsheid? Wijsheid is die innerlijke vrede die zich weet los te maken van belangen. Wijsheid heeft geduld en kan intens lang afwachten. Totdat het ogenblik daar is waarop zij kan spreken. Geen verdeeldheid zaait zij, toch maakt zij het verschil. Zij scheidt vrede in het belang van velen, in God en Natuur. Waar mensen leven als liefhebbers van het leven (Johannes 10, 10) voorbij de oppervlakkige vrede van een militaire pax romana of een op nucleaire dreiging gebaseerde pax americana. Opdat wij een open plaats vinden als vast referentiepunt voor religion-in-the-making, te midden van alle religieuze santenkraam en bigotterie. Een open plaats in de zin van Psalm 84 of, zoals Saul Bellow in *Herzog* schrijft, “At a place where all movement ends, and begins”.

Een plek voor dat wat van God en Natuur onzichtbaar bleef en nog niet aan het licht is gekomen. Gods woord is voor de mens een schreefloze letter geworden. In de verzameling van zwak-verlichte ik-zonnen zoekt men naar een travestie van het licht. In een wereld van zien en gezien worden gaat het er van nu af aan om juist die skills en die kwetsbare setting te ontwikkelen om over onze eigen schaduw heen te kunnen springen. Om niet in andermans zon te gaan staan.

6.

Mijn eerste religieuze ervaring had ik als kind van zes. Ik hoorde “*Wat buigt gij u neder o mijn ziel, en wat zijt gij onrustig in mij.*” De beroemde eerste woorden van Psalm 42. Het toeslaande plotselinge besef dat je twee bent en niet alleen: ik en mijn ziel. In de stille innigheid en eenvoud van dat bijbelse besef dat wars is van eloquentie en interessant-doen, zoals ook in het bijbelboek *Leviticus* het zo treffend en zonder enige opsmuk staat opgeschreven. Dat elk zijn plaats weet. Kijk naar Jezus. Hij spreekt de Farizeeën aan omdat zij altijd anderen de schuld geven en tot slachtoffer maken. En hij kent zijn plaats als men hem tot koning wil maken en wijkt dan wijselijk terug. Misschien wel de essentie van het evangelie – hoe je zelf je rol en je plaats weet, zonder je door anderen te laten overdonderen of ringeloren. De bijbel lijkt, naar het beroemde woord van paus Gregorius de Grote *in quo et agnus ambulat et elephas natet*, op een rivier in zijn ondiepte en zijn diepte; doorwaadbaar voor een schaap, terwijl een olifant er in kan zwemmen of blijven drijven. Ofwel men kan het literaire (historische), het morele en het mystieke er in zowel verenigd als los van elkaar lezen en leven.

A WORD is dead
When it is said,
Some say.
I say it just
Begins to live
That day.
Emily Dickinson

7.

Dat je je ziel, druk doende met het gefilterde licht dat van buiten naar binnen komt, kunt sturen en toespreken: ik vond dat iets geweldigs. Dat je zelfs twee of meer levens zou kunnen leiden, ikzelf en mijn ziel. Dat wij zelfs van elkaar weg zouden kunnen ontspreken misschien. En de troost dat wij niet met elkaar samenvallen: ik en mijn ziel. Daar zit licht tussen. Blind, of in ieder geval verblind als ik ben. Ik zoek het oog van de naald. *Standing in the shadow*. Zo gingen wij 'geloven bij daglicht'. En om overal en nergens bij te horen, werd wit ons nieuwe zwart. Alleen wie de moed heeft werkelijk mens te zijn zal het midden daarin misschien kunnen vinden en genieten. Zo ook bij de banaliteit van het kwaad, de zere plek waar Hannah Arendt haar vinger op legde. Die vond men te gewoon voor woorden. Maar alleen met de moed om het bijzondere in het gewone te zien kun je ook de ongenaakbare naaktheid van het heilige aantreffen, nu het uit zijn natuurlijke nis is gehaald en afgeplat tot een godmenselijke gewoonheid. Het heilige haalt het namelijk niet bij de overspannen en soms haast heroïsche verwachtingen die men er doorgaans op na houdt. Lees hierbij ook eens Heidegger & Jaspers, *Briefwissel 1920-1963*, over de worsteling om het behoud van de goede herinneringen aan een vriendschap en de onvermijdelijke verwijdering. "Es ist mir fremd und unerträglich" (Jaspers) terwijl Heidegger zijn beklag doet over het lijden van zijn beide zonen aan het Russische front en toch ondanks alles blijft vasthouden aan zijn beginsel dat in de wortel van de

nationaalsocialistische destructie die hij aanhangt iets goeds schuilt. Hij neemt zijn toevlucht tot Jaspers echter omdat hij niet weet hoe om te gaan met zijn stervende moeder en haar kinderlijk geloof. Jaspers leert hem daarin met haar mee te gaan, wat Heidegger in het geheel niet kan vatten, laat staan goed toepassen. Want hij moet het erkennen en toegeven: *Zwischen Philosophie und Glauben bleibt der Schreibtisch leer!*

8.

Dat de wereld of het leven zelf geen maker of pottenbakker als oorzaak zou hebben, dat rechtvaardigt of verklaart nog niet de bewering dat het geloof in een omvattende zin van ons handelen een afwijking zou zijn, of een kinderlijk geloof in een oorzakelijke schepper voor alles wat bestaat! Waarom zou – zoals bij Beckett en Camus – het leven geen zin kunnen hebben, en de moraal geen grondslagen, los van eender welke pottenbakker als schepper of *the man with the plan*? Zelfs al ligt er geen doelgerichte creativiteit of oorzakelijkheid, geen teleologisch motief ten grondslag aan de wereld en ons leven – vergelijk Spinoza – dan nog kunnen we van een echt zinvol leven spreken, zoals de Pools-Belgische filosofe Alicja Gescinska vertelt in haar *De verovering van de vrijheid*.

9.

Het heilige is vaak al nog voordat het kan worden opgeraapt, naar het dichtstbijzijnde museum gebracht en in een vitrine ten toon gezet, waar men zich er vervolgens aan kan vergapen; terwijl het heilige juist bedoeld is als opening naar een werkelijkheid die wij niet konden weten. Zo lang door kleinburgerlijke afkeer het publieke dedain zich nog blijft richten tegen het gewone (religieuze of irreligieuze) heilige, zo lang zullen de benodigde historische krachten om het heilige van het moderne intellectuele provincialisme te bevrijden zich onvoldoende kunnen ontwik-

kelen. Deze tijd zoekt voor alles een museum, om de verveling te doden en om er zich eindeloos te kunnen vergapen aan alles waar men zelf om onverklaarbare redenen niet aan doet. Opgeborgen in een museale vitrine wil men het moderne heilige voornamelijk oud en onbeschadigd zo zorgvuldig mogelijk intact bewaren – als ware het heilige rechtstreeks en *senkrecht von Oben* ontvangen. Tontoongesteld in zijn glazen tabernakel. Wachten is namelijk een onvermijdelijk onderdeel van zijn geschiedenis; tot de tijd komt dat het zich kan bewijzen. In het museum houdt men de dingen in depôt, voor je weet maar nooit. En op zaal staan de dingen waarvan men niet loskomt te kijk, totdat deze tot onze verbeelding gaan spreken, en we ze vervolgens, als waren het heuse personages, met iets meer begrip ook kunnen thuisbrengen. Vergelijk het met wat alom al bekend was onder taalgeleerden, namelijk dat de taal zelf en de literaire verbeelding geen dode letter zijn, in lijdzame afwachting van wat er zich in wil uitdrukken, maar dat er juist tussen “afbeeldsel en karakter” een wisselwerking plaats vindt waarvan de *kern* is dat zij elkaar vormden. (Alpita de Jong, 2009). Het eigenlijke in de taal staat niet op zichzelf maar berust wellicht meer op sociologie dan op theologie.

10.

Het heilige kan zich dus niet los staande houden, buiten elke wisselwerking om, in een wereld die het eigenlijk zelf mee heeft geschapen en zelf *in the making* moet onderhouden. Alleen verhuist men nu het heilige van het museum waar het bestond naar de wereld waar men zegt dat hij niet ‘heilig’ maar ‘God’ heet. God bestond. Wat maakt het uit? Maar God, beweert men, die doet er niet toe, omdat hij misschien wel niet meer bestaat. Dat wezen waarvan het bestaan kort is als het slechts actief kan zijn in de korte tijd van confrontatie tussen God en mens, in de ritus van de eredienst met een groot aantal toegestroomde gelovigen op het enorm aantal vierkante meters van een mid-